

Nem csak a fogházakat, a könyvtárakat is látogatta

Kétszáz éve született Szemere Bertalan

Szemere Bertalan író, politikus első nyomtatásban megjelent könyve a büntetés-végrehajtásról szól, de az általa tervezett „magány-rendszer” elvei szerint működő javító-fogházhoz is kellettek könyvek. Minden „kamra” alapvető felszereléséhez tartozott a Biblia, és más, értékes irodalmi művekkel is szeretne volna ellátni a fogvatartottakat. Az 1838-ban Kassán napvilágot látott *Terve egy építendő javító-fogháznak a ’ magány-rendszer ’ elvei szerint* című kötetben elsősorban külföldi tapasztalataira hivatkozik a szerző. De a később megjelent naplójegyzeteiből az is kiderül, nemcsak a börtönöket, a javító-nevelő intézeteket, de a népiskolákat, az egyetemeket, a könyvkiadókat és a könyvtárakat is felkereste az 1836-ban megkezdett egyéves nyugati tanulmányútja során. Szemere Bertalan születésének 200. évfordulója jó alkalom arra, hogy meglátogassuk vele a korabeli könyvtárakat, és körülnézzünk az egykori sajtó- és a könyvpiacra.

Köszölgélat – gondolattal, szóval és cselekedettel

Az ünnepléshez elegendő indok lenne az is, hogy kétszáz éve, 1812. augusztus 27-én a borsodi Vattán született Szemere Bertalan, aki jogi tanulmányai és külföldi utazásai után Borsod vármegye főszolgabírójaként, majd másodalispánjaként, végül alispánjaként, később országgyűlési képviselőként, 1848-as belügyminiszterként, Kossuth kormányzósága idején miniszterelnökként szolgált hazáját. De hogy egy könyves–könyvtáros folyóiratban is megemlékezünk róla, annak az az oka, hogy íróként és politikusként egyaránt jelentős mértékben támogatta az olvasás, az irodalom, a közművelődés ügyét. Sőt, egy kis képzelőerővel azt is kiolvashatjuk írásaiból: a maga módján szorgalmazta a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* megjelenését. Igaz, nem írta, nem írhatta le szakmai folyóiratunk címét, de pontosan megfogalmazta, miért lenne szükség a különböző témákat felölelő, enciklopédikus igényű időszakos kiadványok mellett (vagy helyett) egy-egy témát alaposabban feldolgozó, speciális igényeket kielégítő lapokra is, és persze az igényfelkeltésről, az olvasóközönség megteremtésének szükségességéről sem feledkezett meg. A következőket írja 1837. február 26-án Párizsban:

„Mindenik folyóiratunk mindenre kiterjeszkedik, mindenik magába ölel, egy ágra egy sem adja magát, s így egyet sem merít ki egy sem. Mondják: spe-

cialis folyóirat nekünk még nem való. Kérem, hát az enciklopédiai folyóiratok miért enyésznek el egymásután, hideg részvétlenségben miért tengenek? Azért, mert azt mondjátok: mindennek írtok, midőn valósággal senkinek sem írtok. Én esztétikát óhajtok s nemzeti gazdasággal, más történeti tanulmányokban gyönyörködik s költeményekkel, más philosophiai dolgokat kíván és számvetési föladatakkal telvék munkátok. Eszerint mindenik az egészért fizet, hogy bírja az egypár értekezést, mi ágabeli. Természetes következte, visszavonulás a vállalattul, mert mi senkit nem elégíthet ki, elhagyatik. A közönség a specialis folyóiratot még nem bírja meg, ezt mondják más okul. S ti a közönséget enciklopédiai lapok által akarjátok reá elkészíteni? Fonák igyekezet! Közönség nem készülődik, de készíttetik, mindenik tudomány, munka maga készít magának.”¹

Nem könnyű feladat a 175 évvel ezelőtt született szöveget olvasni, de ha szánunk rá egy kis időt, megértjük a benne foglalt gondolatot. És ez a lényeg: a gondolat. Ezt kell megörökíteni, megőrizni, másoknak is tovább adni. Ezt már a nyugati tanulmányút elején, 1836. október 4-én megfogalmazta Szemere.

„E napokban a mezőre sétálék egy német tudóssal. Ez növényeket, csigákat, ásványokat izzadva gyűjtögetett. Különös! A csigákat s fényes kavicsokat utunkról felszedjük, a lepéket szorgalmasan gyűjtögetjük, hervadó növényeket gonddal rakunk tádba, jövedelmünkről, ha fillérekbe állnak is könyvet viszünk: de gondolatainkat, mikben talán egy jövőendő szendereg, elhullni engedjük, mint őszi falevelet, mit lekap a szél s örökre elvisz.”²

Szemere Bertalan szerencsére papírra vetette és könyvekben is közzétette gondolatait. Nem maradt fenn ugyan minden naplójegyzete, levelezése szintén töredékes, de a fennmaradtakból is kiderül: nemcsak szavakkal, de tetteivel is igyekezett szolgálni a hazát.

A közíró és a közbeszéd

Szemere Bertalan írói tehetsége korán megmutatkozott, és az szintén hamar kiderült: a politikai pályán is sikeres lehetne. Sárospataki diák volt, amikor megjelentek első írásai, és már ekkor részt vett az egyesületi, a közösséget szolgáló munkában is. Kölcsey és Kazinczy Ferenc egyaránt biztatta: haladjon tovább a megkezdett pályán. A következő sorokat Kölcsey Ferenc írta barátjának, a péceli Szemere Pálnak a 22 éves ifjúról.

„A mi Bertink holnap indul feléd, s ezen alkalomra várokotam. Fogadd öcsédet kegyesen, ez egy szeretetre méltó, s jól készült, s elveket kereső ifjú, ki nekem szeretetemet s bizodalमत nagy mértékben bírja. Ő a nyelv grammatikáját tanulta, s tiszta, kellemes prózát ír; s van benne elég talentum, hogy literátorink közt egyszer akkor díszben tűnjön fel; de az én kinézéseim nem annyira azok, hogy ő literátor legyen, mint azok, hogy hivatalbeli.

Ez a gyermek, ha minden meg nem csal, a polgári pályán nem utolsó jelenet lesz; s országunk mostani helyzetében én inkább ohajtom, hogy a megyéken s országgyűléseinken előítéletlen, szabadelmű, merész lelkű, s nem ingó férfiak támadjanak, mint jó drámairók. E népnek gyorsan jövő segédre van szüksége, hogy saját érdekei felől felvilágosíttassék. E hitben szoktam az ifjúság lelkesebbjét magam körébe vonni, s előttök a nemzet jelen s jövő állapota felett a leplet olykor-olykor széjjelvonni, hogy tekinteteik a kellő pontra függesztessenek. E vala oka, hogy Bertivel gyakran órákig értekezém, s szeretem remélni, hogy termékeny kebelvel fogadá intéseimet. Isten adjon e nemzetnek szebb jövőndőt!”³

Tehát Kölcsey Ferenc útmutatásának is szerepe lehetett abban, hogy az ifjú Szemere Bertalan elsősorban a közügyekért kezdett dolgozni, de természetesen szót emelt a magyar nyelv ügyéért, a miskolci Kaszinó elnökeként jelentős szerepe volt Borsodi Olvasókör megalapításában, az 1843. július 19-ei miskolci tűzvészben elpusztult színház újjáépítésében. Kiváló szónok hírében állt. Fennmaradt beszédeibe is érdemes beleolvasni, nemcsak a reformkor történetének jobb megismerése miatt, hanem mert írásművekként is figyelemre méltóak ezek a szövegek.

A már idézett *Terve egy építendő javító-fogháznak a' magány-rendszer' elvei szerint* című kis könyvét ugyan „Borsod vármegyének tömlöcügyben munkálkodó küldöttségének” ajánlotta Szemere, és miután Európában „24 legújabb 's legjelesb' fogház” meglátogatása után vetette papírra tervét, azt hihetnénk, hogy elsősorban szakkönyv ez – jogi hivatkozásokkal, működési szabályzattal, épülettervezéssel. Valóban: nem szépirodalmi céllal írta, de igényessége példaértékű, érvelése meggyőző. Olvassuk csak!

„Mennél félelmesb a' tömlöci magány, a' felügyelők bánásmódja annál engesztelőbb legyen. Hatás és ellenhatás egymás nélkül léteziketlen. Szelid mód érzékennyé, igazságos bánás nemessé, emberséges szó engedelmessé, részvevő beszéd fogékonná, nem érdemlett vigasztalás bűnbánóvá teszi az embert. Olly tisztviselőket válasszunk, kik ezt ne feledjék.”⁴

A második kötete, a nyugati utazásai során készült naplóbejegyzéseit tartalmazó *Utazások külföldön* című műve az 1840-es megjelenés – és némi cenzúrázás – után sikerkönyv, kortársai számára „kötelező olvasmány” lett. A személyesen tapasztalt valóság tényeinek rögzítése mellett olyan gondolatokat is megfogalmazott, amelyek a XXI. század embere számára is megfontolásra érdemesek. Azt írja például:

„...ifjaink, mielőtt pályára lépnének, menjenek utazni; nem gyönyörért pusztán, de tanulásért, nem elveszve a külföld csodálásában, hanem mindig emlékezve a hazára. A téstába, mely erőitlen, élesztőt így kell hordani; a kandalló tűzébe, mely hamvadoz, szellő kell, hogy égjen ismét.”⁵

Több mint 170 éve megfogalmazott mondatok ezek, de ma is pontosan értjük. Legfeljebb azon értetlenkedhetünk egy kicsit, hogyan maradtak ki az irodalom-

könyvekből, idézetgyűjteményekből. Ha nem is a XIX. század legismertebb, legnépszerűbb írója volt Szemere Bertalan, későbbi mellőzöttségében szerepet játszhatott az is, hogy megromlott a viszonya Kossuth Lajossal, és ezért sokan elítélték őt. A Kossuth-kultusz idején könnyen legyinthettek a politikai ellenfelek Szemere irodalmi munkásságára is.

Az emigrációs évekből fennmaradt levelek, feljegyzések mind-mind azt erősítik, hogy Szemere Bertalan betegségéhez is hozzájárulhatott egyre inkább elhatalmasodó, mániává váló Kossuth-ellenessége.

Nyugati példák

Szemere Bertalan jegyzeteiből tudjuk, hogy az 1836–1837-es európai útja során a különböző intézmények – fogházak, színházak, egyetemek, iskolák stb. – között felkereste a könyvtárakat is, és ahol erre lehetősége volt, adatokat gyűjtött az irodalmi életről, az írók, költők helyzetéről, a művek megjelenésének feltételeiről.

A könyvtárakban elsősorban a magyar szerzők műveit, a Magyarországgal kapcsolatos irodalmat kereste, de számos érdekes adatot is közöl nyugati közkönyvtárakról. Innen tudták meg a magyar olvasók többek között azt, hogy 1837-ben: „Párizsban számtalan kölcsön könyvtárak s olvasóteremek vannak (egész Franciaországban 24.000), amazokban a legjelesb könyveket, ezekben, melyek minden utcában boltként állanak nyitva, a legújabb hírlapokat egy vagy több példányban megkaphatod.”⁶

Azt is Párizsban írta le: „Franciaországban az írószág osztály, rang, s az író osztály, rang, címnév, épp úgy, mint a nemes, pap, kalmár, katonanév. 'Író, tudós' címmül sehol nem íratik Franciaországon kívül, hol Hugo Victor, Dumas stb. neveik után ott látni: »homme de lettres«; ez már magában mutatja hogy itt az írói osztálynak mind fontossága, mint méltósága megismertetik.”⁷

Részletesen elemezte a könyvkiadás helyzetét, feljegyezte azt is, miért és mennyit fizet az írónak a kiadó, hogyan honorálják szerzőiket a folyóiratok, a színházak, és egy-egy könyvért, lapszámért, színházjegyéért mennyit fizetnek az olvasók, a nézők.

Kéziratos könyvomat – elektronikusan

A szabadságharc bukása után hazáját elhagyni kényszerülő Szemere Bertalan a megélhetési gondok miatt kénytelen volt kereskedői mesterséggel is foglalkozni, de az írásról, az irodalomról sem mondott le. Kiterjedt levelezést folytatott – többek között Teleki Lászlóval, Batthyány Kázmérral, Vay Miklóssal, Marx Károlylyal, Erkel Ferencsel –, pamfletet írt a magyar emigrációról, a *Politikai jellemrajzok* című írásában részletesen kifejtette véleményét a magyar szabadságharc vezetőiről, és megírta az *Utazás keleten* című útinaplóját is.

Párizsban jelent meg – kéziratos könyvomatként sokszorosítva – versesfüzete, a *Lombok és tövisek*. A *Forradalmi jellemrajzok* alcímet viselő kiadvány epigrammái elsősorban a szabadságharc szereplőit mutatják be. De: „E füzetben van néhány distichon, melyekben Magyarország különböző nemzetiségeihez fordul s melyeknek

nagy része ma is aktuális” – írta 1920-ban a Vasárnapi Újság, amikor június 6-i számában közreadta az *Intő szavak a Magyarországon lakó népfajokhoz* című összeállítást.⁸ Az Országos Széchényi Könyvtár Elektronikus Periodika Archivumában megtalálható ez a lap, így Szemere Bertalan hét verséhez könnyen hozzáférhet a mai olvasó. Eredetileg sem sok készülhetett a könyvecskéből, Magyarországon is csak kevesekhez juthatott el. Ma már igazi könyvritkaság a *Lombok és töviskék*. Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában találtunk egyet, és Miskolcon – ahol mindig nagy tiszteletnek örvendett Szemere Bertalan – szintén csak egyetlen példány maradt fenn – legalábbis a hozzáférhető nyilvántartások szerint a miskolci közkönyvtárban csak egyet őriznek ebből a kiadványból. A II. Rákóczi Ferenc Megyei Könyvtár Helyismereti részlegében, a Régi könyvek tárában található a 2004-ben restaurált példány. Sajnos, valamelyik korábbi tulajdonosnál figyelmen kívül kötötték újra a kötetet, és néhány lapból olyan sokat levágtak, hogy a sorok vége hiányos. Ennek ellenére igazi szellemi kaland lenne kézbe venni a félbörkötéses kis könyvet, de erre senkit nem biztatnánk, mivel állományvédelmi okokból elzárva őrzik – mégis bárki böngészheti a verseket. A restaurálás előtt megtörtént ugyanis a *Lombok és töviskék* digitalizálása, így a könyvtár honlapján keresztül, a Borsodi Digitális Könyvtárból és az online katalógusból is elérhetjük a kötetet.

„*Hazatalált-e Szemere Bertalan jobbik része? Esméi, művei hazataláltak-e?*” – tette fel a kérdést egyik akadémiai előadásán Albert Gábor író, a Szemere-életmű kutatója.⁹ A válaszok a kérdőjelekben vannak. Nem könnyű olvasni Szemere Bertalan sorait, de – ha rákapunk a stílusára, szóhasználatára – megkedvelhetjük. Az is igaz, hogy nem könnyű megtalálni, megőrizni és másokkal is megosztani kincseinket, a régi könyveket. De nem lehetetlen. Ha most indulna külföldi tanulmányútra Szemere Bertalan, ő biztos megnézné a digitalizáló műhelyeket is!

JEGYZETEK

- 1 Szemere Bertalan: Utazás külföldön. Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából. Bp., Helikon, 1983. 185. p.
- 2 Szemere Bertalan: uo. 13. p.
- 3 Kölcsey Ferenc levelezése. Válogatás. Sajtó alá rendezte: Szabó G. Zoltán. Bp., Gondolat, 1990. 177–178. p.
- 4 Szemere Bertalan: Terve egy építendő javító-fogháznak a 'magány-rendszer' elvei szerint. Kassa, Werfer Károly Könyvnyomó Intézete, 1838. 53. p.
- 5 Szemere Bertalan: Utazás külföldön. Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából. Bp., Helikon, 1983. 326. p.
- 6 Szemere Bertalan: uo. 138. p.
- 7 Szemere Bertalan: uo. 182. p.
- 8 http://epa.oszk.hu/00000/00030/03438/pdf/VU_EPA00030_1920_11.pdf Letöltés ideje: 2012. június 20.
- 9 <http://www.mmakademia.hu/ab/8/802.php> Letöltés ideje: 2012. június 20.

Filip Gabriella